

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Калюжна С.В.,

*старший викладач кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

УДК 159.9

**ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ
МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ**

В умовах сьогодення, враховуючи чинне законодавство, оперативно-розшукову діяльність не можна уявити без проведення допиту. Допит доволі часто практикується у процесі розслідування більшості кримінальних справ, у процесі якої слідчий отримує від допитуваних (свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого) словесну інформацію про обставини злочину й інші факти, що мають значення для встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону. Зважаючи на положення чинного Кримінально-процесуального кодексу України, такий вид слідчої дії, як допит свідка, потерпілого є однією з найпоширеніших [6]. Адже саме з цих осіб починається процес збирання доказів, у результаті якого здобувається і перевіряється значна частина відомостей про злочин, встановлюються мотиви, мета, а також умови, за яких він відбувався та які сприяли його скоєнню [2, с. 3]. Тактика та процес проведення допиту має ряд особливостей [9, с. 337]. Оскільки проведення допиту вимагає не тільки знання вимог кримінально-процесуального закону, а й уміння творчо використовувати різні законні заходи, прийоми та способи впливу на особу з урахуванням її індивідуальних, вікових та інших особливостей. Знання цих особливостей має велике значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту. Так, на нашу думку, однією з основних особливостей під час підготовки та проведення допиту неповнолітнього свідка чи потерпілого слідчим є правильність використання заходів і методів із метою встановлення зв'язку з допитуваною особою.

Метою статті є дослідження практичних і психологічних особливостей підготовки та проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб і розроблення тактичних прийомів, що використовуються під час проведення допиту.

Питання з приводу методів, прийомів та особливостей проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб досліджували такі науковці, як В.М. Авраменко, І.В. Басиста, В.В. Баранчук, В.В. Бедь, В.О. Коновалова, М.М. Коченова, І.Ю. Михайлова, Н.І. Порубов, Н.В. Павлюк, Т.С. Шмиголь, К.О. Щербаківська. В їх працях відобразились різноманітні аспекти використання психологічних та тактичних прийомів допиту малолітніх та неповнолітніх осіб.

Завданням наукового дослідження є аналіз психологічних особливостей малолітніх та неповнолітніх, які треба враховувати слідчому під час проведення допиту, дослідження необхідності використання спеціальних знань під час проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, вивчення психологічних особливостей проведення допиту неповнолітніх та малолітніх осіб шляхом виявлення тактичних прийомів, що використовуються на кожному етапі допиту.

Вік, починаючи з якого неповнолітній може виступати на допиті як свідок або потерпілий, у кримінально-процесуальному законодавстві не визначений. У п. 3 ст. 69 КПК лише вказано, що не можуть бути допитані як свідки особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них [6]. Характерні для неповнолітніх особливості психіки не є психічними чи фізичними вадами, але вони, без сумніву, впливають на процес формування і давання показань. Разом із тим дітей рекомендується допитувати тільки у крайніх випадках, бо допит може негативно вплинути на їхню психіку. Педагогіка і психологія розрізняє шість груп неповнолітніх залежно від їхнього віку та психічного розвитку: 1) дитячий вік (від народження до року); 2) раннє дитинство (від року до трьох років); 3) дошкільний вік (від 3 до 7 років); 4) молодший шкільний вік (від 7 до 11 років); 5) підлітки (від 11 до 14–15 років); 6) старший шкільний вік (від 14–15 до 17–18 років) [2, с. 284–285]. Криміналістичне значення, на мою думку, мають чотири вікових групи: дошкільний вік (від 3 до 6–7 років); молодший шкільний вік (від 6–7 до 11–12 років); підлітковий вік (від 11–12 до 14–15 років); вік ранньої юності (від 14–15 до 18 років).

КПК України передбачає особливості виклику і допиту неповнолітнього свідка (ст. ст. 166 та 168 КПК). КПК передбачає під час допиту неповнолітніх свідків присутність певних осіб: лікаря, педагога, батьків тощо [8, с. 297]. Тривалість допиту неповнолітніх, особливо малолітніх свідків, потерпілих має визначатись не тільки завданнями, які поставлені перед правоохоронними органами, але, перш за все, індивідуально-психологічними віковими

особливостями допитуваних. На думку М.М. Коченова, продуктивно можуть давати свідчення: діти 3–5 років біля 15–20 хвилин; діти 5–7 років – в межах 20–25 хвилин; діти 7–10 років – від 25 до 35 хвилин. Якщо за цей час не все вдалось з'ясувати, обов'язково треба зробити перерву на допиті.

Доцільним вважаємо розгляд питання щодо того, що достовірність свідчень залежить від психологічних можливостей і особливостей категорії осіб, що допитується. Особливого значення набуває оцінка психічного розвитку малолітніх. У дошкільному віці починається інтенсивне формування психічних процесів, спрямованих на ознайомлення з навколишнім світом, запам'ятовування та відтворення сприйнятих вражень, встановлення шляхом міркування логічних зв'язків і відносин між явищами дійсності. Тому багато характерних для конфліктних ситуацій дій можуть бути сприйняті й названі свідками, навіть у віці до п'яти років. Опис вчиненої дії – складніше для дитини завдання, нерідко діти замінюють опис показом. Багато що в сприйнятті дитиною навколишнього світу залежить від її індивідуального досвіду, накопичених вражень, умов і зовнішньої обстановки життя [10, с. 4].

У молодшому шкільному віці прагнення до механічного дослівного відтворення чужої мови помітно зменшується, хоча й не зникає і виявляється частіше за все, під час відтворення незрозумілих висловів. Розвиток сприйняття в молодшому шкільному віці виражається в поступовому підвищенні його деталізованості. Варто також зауважити, що малолітні діти припускаються грубих помилок в оцінці просторових властивостей предметів (їх величини, віддаленості) й особливо часових інтервалів [10, с. 5]. Питання, поставлені свідкові чи потерпілому законними представниками, педагогом або лікарем, і їх зауваження заносяться до протоколу. Слідчий має право відвести поставлене запитання, але відведене запитання має бути занесене до протоколу [8, с. 293].

До моменту допиту дитини слідчий повинен мати в своєму розпорядженні основні відомості про її психологічні особливості. З цією метою рекомендується допитати, принаймні, вихователів (вчителів) і батьків та інших родичів, що спостерігали дитину в різних умовах [9, с. 257]. Для психологічної характеристики малолітнього свідка (потерпілого) мають бути отримані такі відомості: в яких умовах живе та виховується дитина; який рівень та особливості інтелектуального розвитку дитини; чи легко вступає в спілкування з однолітками та дорослими; щодо дітей молодшого шкільного віку, окрім названого, – як засвоює навчальний матеріал, які має труднощі в навчанні; чи адаптована до шкільного режиму, чи спостережлива дитина, наскільки вона кмітлива, наскільки дитина інформована про певні сторони життя (залежно від змісту справи та мети передбачуваного допиту дитини); які основні риси характеру дитини, чи часто свариться з однолітками і що є причиною сварок, яке місце займає в дитячому колективі; як до неї ставляться однолітки; чи має

погані схильності або шкідливі звички та які саме, як розвинена фізично; які захворювання перенесла, чи страждає на хронічні захворювання; чи має фізичні недоліки; в якому емоційному стані перебувала дитина у момент сприйняття подій, що цікавлять правоохоронні органи, чим була зайнята у цей момент; чи брала сама участь у події або могла тільки спостерігати за нею, чим займалася, як проводила час у період між подією та допитом (це важливо для встановлення можливості «нашарування» подальших вражень); чи розказувала дитина про події, щодо яких її буде допитано, і якщо розказувала, то що саме; чи обговорювали дорослі ці події у присутності дитини [5, с. 7–9].

Також, на нашу думку, слідчому доцільно дослідити інформацію на особистих сторінках допитуваної особи в соціальних мережах (якщо такі є). Особливо це стосується дітей середнього та старшого шкільного віку, які, «тікаючи від реальності» та дорослого життя, доволі активно спілкуються з однолітками через мережу Інтернет. Шляхом дослідження фотографій, певних висловів та іншої інформації можна зібрати відомості про її інтереси та захоплення, коло спілкування, рівень інтелектуального розвитку тощо [7].

Таким чином, кожному періоду розвитку підлітка притаманні різне коло спілкування, різні цінності та рівні інтелектуального розвитку. Вважаємо, всі ці фактори суттєво впливають на його поведінку, ставлення до події, зокрема до самої процедури судочинства, що, безумовно, треба враховувати слідчому, незалежно від того, в якій процесуальній ролі виступає неповнолітній.

Багато уваги хотілося б приділити тому, що важливо встановити з неповнолітнім психологічний контакт, що передбачає проведення бесіди на теми спорту, навчання, навих фільмів, ігор тощо. Під час допиту неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого слідчий має триматись спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. Тактичні прийоми, які варто застосовувати в процесі допиту, залежать від вікової категорії особистості [10, с. 136].

Психологічний контакт – це ділові взаємовідносини, які характеризуються сумлінним виконанням учасниками допиту своїх процесуальних обов'язків, правильним використанням своїх прав, через що створюється атмосфера, сприятлива для спілкування й отримання показань [1].

Психологічний контакт пронизує всі види професійного спілкування, як-то спілкування слідчого (допит) чи спілкування оперативного співробітника (оперативний контакт, оперативне спілкування) тощо. Теоретико-прикладною основою психологічного контакту в правоохоронній діяльності є розроблена Л.Б. Філоновим методика контактної взаємодії (МКВ) [11, с. 135–136].

Контактна взаємодія – це така модель поведінки ініціатора контакту, такі стосунки, які викликають і посилюють в іншій людини потребу в контакті, продовженні спілкування, потребу у висловленнях і наданні повідомлень.

Методика контактної взаємодії включає проходження певної низки етапів. Застосування такого алгоритму призводить до скорочення дистанції, зближення між особами, встановлення між ними постійних відносин довіри як необхідної умови отримання достовірної оперативної та юридично значущої інформації. МКВ передбачає проходження п'яти етапів.

Підготовка до контакту. Включає в себе вивчення людини, отримання про неї інформації з різних джерел, планування зустрічі та побудову власної лінії поведінки з метою встановлення контакту та створення позитивного враження, іміджу.

Етап першого враження. Початок цього етапу становить перша зустріч. З погляду методики контактної взаємодії на цьому етапі необхідно призвести позитивне враження, накопичити згоду, сформувати прихильність до спілкування. Тут ви можете використовувати загальноприйняті форми і фрази, стримано і доброзичливо звертатися до особи, проявляти рівне ставлення, відсутність емоційних реакцій, вести невимушену бесіду на абстраговані теми, не давати порад, запевнень, не проявляти нав'язливості.

Тут здійснюється пошук нейтрального інтересу, прояв цікавості до захоплень співбесідника, плавний перехід із нейтрального на особистісно значущі інтереси. Підкреслюється унікальність особистості. Від загальних суджень здійснюється перехід до обговорення особистих цінностей, станів і якостей людини.

На цій стадії важливо знаходити і зважати на погляди, що збігаються, схожість позицій, однакові захоплення. Правоохоронець нібито стає на один рівень зі співбесідником і доводить йому, що він може його зрозуміти і розуміє. Важливо виявити схильність і здатність до поступок, показати зацікавленість у тому, що хвилює і цікавить співрозмовника.

Завдання цього етапу – нейтралізація настороженості, тривожності співбесідника, розвідувальний пошук спільних тем для розмови. На цій стадії домагаються первинної сумісності, збігу в думках і судженнях.

Етап довіри. Умовно цей етап починається безпосередньо після встановленого вже контакту і є необхідною передумовою ефективного результативного спілкування, отримання достовірної інформації, згоди сприяти встановленню істини. Ознаками довіри у міжособистісних стосунках є обмін особистісно значущою інформацією щодо своєї біографії, планів, друзів, власних позитивних та негативних якостей. Невербальними ознаками є постійний поперемінний контакт очима, близька дистанція спілкування, дотики, щира посмішка тощо.

Правоохоронець прогнозує можливі ситуації спілкування. Виявляє сумніви та з'ясовує неясності, які можуть виникати в спілкуванні. Висловлюється судження, що всі люди мають певні недоліки та слабкі місця.

На цій стадії настороженість співбесідника послаблено, знято настільки, що він уже може поділи-

тися своїми тривогами з приводу негативних якостей, які в нього є, вдатися до самокритики. Головне, що у нього виникає потреба розкритися і йти на відвертість. На цій стадії психологічне підґрунтя спілкування вже настільки міцне, що можна переходити до реалізації тієї початкової мети, яку ставив перед собою правоохоронець. Тепер він уже може відверто говорити про те, що потрібно зробити чи змінити. Отже, для встановлення контакту неодмінною умовою є подолання психологічних бар'єрів, які утрудняють досягнення взаєморозуміння, викликають сторожкість, недовіру, підозрілість та інші негативні психологічні наслідки.

Аналізуючи викладене, підбиваємо **підсумки**: під час проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб можна досягти ефективного результату тільки у разі врахування усіх істотних особливостей та належної підготовки до відповідної слідчої дії.

На нашу думку, вивчаючи особистість неповнолітнього, слідчий має передусім встановити його позитивні якості, час змінення його поведінки в гірший бік, з'ясувати причини, які сприяли цим змінам тощо. Це дасть змогу слідчому сформувати правильне уявлення про людину, обрати правильну тактику допиту і належні заходи психологічного впливу на підлітка [5, с. 35–41].

Підсумовуючи викладене, ми можемо наголосити, що під час написання статті були досягнуті поставлені завдання, в результаті можна зробити висновки, визначити тактичні прийоми та викласти пропозиції щодо допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, а саме:

1. Процедура проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб заснована на загальних положеннях проведення допиту, регламентованих чинним кримінально-процесуальним законодавством, чинного КПК України.

2. Тактичні прийоми, що використовуються залежно від стадії допиту, поділяються на: тактичні прийоми, спрямовані на підготовку до допиту; тактичні прийоми, спрямовані на отримання свідчень від неповнолітніх та малолітніх осіб безпосередньо під час проведення допиту. Залежно від типових слідчих ситуацій виділяють: тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту; тактичні прийоми, спрямовані на деталізацію показань і усунення помилок; тактичні прийоми, спрямовані на подолання неправдивих показань і умовчання щодо певних обставин справи.

3. Пропонуємо такий виклад ефективності допиту, заснованого на основних психологічних характеристиках вікових груп і його особистісних якостей, що є елементом професійної підготовки слідчих. Психологічні особливості малолітніх та неповнолітніх осіб зумовлюються їх індивідуальними властивостями і рівнем розвитку і визначаються залежно від особливостей психіки дітей та підлітків різного віку.

4. Зазначимо, психологічний контакт і довірливі стосунки, що виникають на його основі, мають локальний характер. Однак встановлення контакту і довірливих відносин дуже важливе для юридичного

працівника, адже часто він стає початком серйозного успіху в його професійних діях, зокрема якщо він має відносини з такою віковою групою допитуваних малолітніх та неповнолітніх осіб це є вже однією зі складових частин успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранчук В.В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту / В.В. Баранчук // Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць. – 2009. – № 17. – С. 326–332.

2. Басиста І.В. Особливості допиту неповнолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості / І.В. Басиста, С.О. Пришляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 1–8.

3. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник / Є.Г. Коваленко; МОНУ. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.

4. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Х.: Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. – 176 с.

5. Коченов М.М. Психология допроса малолетних свидетелей: / М.М. Коченов, Н.Р.Осипова. – М.: Юрид. лит., 1984. – 43 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Методические рекомендации по организации и ведению допроса несовершеннолетних в специализированном помещении на этапе следствия. – СПб: Санкт-Петербургская общественная организация «Врачи Детям», 2014. – 66 с.

8. Михайлова І. Участь педагога (психолога) у кримінальному провадженні: питання теорії та практики / І. Михайлова // Право України. – 2011. – № 2. – С. 291–298.

9. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии / Н.И. Порубов. – М.: БЕК, 2009. – 347 с.

10. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько. – 4-е вид. – Х.: Право, 2010. – 464 с.

11. Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми / Т. Шмиголь // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 134–137.

Калюжна С.В. ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Стаття присвячена суспільним відносинам, що виникають в процесі допиту малолітніх та неповнолітніх осіб. Особлива увага приділяється змісту психологічного контакту та тактичним методам взаємодії слідчого з учасниками слідчої дії, особливо якщо це особа дошкільного, молодшого шкільного або підліткового віку. В роботі аналізуються думки вчених, з приводу прийомів та особливостей проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб. Автор наголошує на тому, що без спеціальних знань у галузі психології, досить гостро постає проблема якісної та дієвої підготовки до допиту. Володіння даними знаннями необхідно слідчому для правильної, об'єктивної оцінки та інтерпретації отриманих від неповнолітнього свідчень, а також для вміння спрямовувати та формувати тактичні прийоми залежно від психічного стану і розвитку малолітньої та неповнолітньої особи.

Ключові слова: допит, контактна взаємодія, малолітня особа, неповнолітня особа, психологічні особливості, тактичний метод.

Калюжная С.В. ТАКТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА МАЛОЛЕТНИХ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ЛИЦ

Статья посвящена общественным отношениям, возникающим в процессе допроса малолетних и несовершеннолетних. Особое внимание уделяется содержанию психологического контакта и тактическим методам взаимодействия следователя с участниками следственного действия, особенно если это лицо дошкольного, младшего школьного или подросткового возраста. В работе анализируются мнения ученых по поводу приемов и особенностей проведения допроса малолетних и несовершеннолетних. Автор отмечает, что без специальных знаний в области психологии, достаточно остро стоит проблема качественной и эффективной подготовки к допросу. Владение данными знаниями необходимо следователю для правильной, объективной оценки и интерпретации полученных от несовершеннолетнего свидетельств, а также для умения направлять и формировать тактические приемы в зависимости от психического состояния и развития малолетнего и несовершеннолетнего лица.

Ключевые слова: допрос, контактное взаимодействие, малолетняя лицо, несовершеннолетняя лицо, психологические особенности, тактический метод.

Kaliuzna S.V. TACTICAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONDUCTING INTERROGATION OF MINORS AND JUVENILES

The article is devoted to the study of social relations that arise during the interrogation of minors and juveniles. Particular attention is paid to the content of psychological contact and tactical techniques of interaction of the investigator with the participants of the investigative action, especially if this person is a preschool, junior school or adolescent. The article analyzes the scientists' opinions on the techniques and characteristic features of interrogation of this category of persons.

The main idea of the research is to analyze the psychological characteristics of minors and juveniles that must be taken into account by an investigator when interrogating and analyzing the tactical characteristics of interrogation of minors and juveniles by identifying the practical techniques used at each stage of interrogation.

The article gives a detailed analysis of the age and psychological characteristics of a given period when a minor can be questioned as a witness or victim, as well as the features of the category of interrogated persons. The article is

essential since it is based on the effective use of measures and techniques to establish contact with the interrogated person.

This article pays special attention to the establishment of psychological contact, which is an indispensable condition for overcoming psychological barriers that make it difficult to achieve mutual understanding, cause distrust, suspicion and other negative psychological consequences. The author emphasizes the importance of establishing a psychological contact with a minor that provides for a conversation on sports, training, new films, games, etc. When interrogating a juvenile suspect or accused, the investigator should keep calm and benevolent, but still be firm enough. The main attention is also paid to tactical methods that should be used during the interrogation. Tactical techniques used depending on the stage of interrogation are defined as follows: tactical techniques aimed at preparing for interrogation; tactical techniques aimed at obtaining testimony from minors and juveniles directly during interrogation. Depending on the typical investigative situations the techniques are as follows: tactical techniques aimed at establishing psychological contact; tactical techniques aimed at detailing the testimony and eliminating errors; tactical techniques aimed at overcoming false testimony and omission in relation to certain circumstances of the case.

The author notes that without special knowledge in the field of psychology, the problem of qualitative and effective preparation for interrogation is quite acute. The possession of this knowledge is necessary for an investigator to correctly and objectively evaluate and interpret the evidence obtained from a juvenile, as well as to direct and form tactical techniques depending on the mental state and development of the minor.

Key words: intoragation, contact interaction, minor person, juvenile person, psychological peculiarities, tactical method.